

Krzysztof Wolski

Domy podcieniowe w Pruchniku

Ochrona Zabytków 6/4 (23), 206-210

1953

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryc. 255. Pruchnik — widok wschodniej pierzei rynkowej. Stan obecny.

DOMY PODCIENIOWE W PRUCHNIKU

KRZYSZTOF WOLSKI

Miasteczko Pruchnik w powiecie jarosławskim posiada jeszcze do dnia dzisiejszego dobrze zachowaną architekturę drewnianą. Wskutek swego położenia poza szlakami komunikacyjnymi i z powodu trudności dostępu (niewygodne połączenia autobusowe z Jarosławiem) nie budziły tamtejsze zabytki architektury większego zainteresowania. Do 2-ej wojny światowej trzy pierzeje rynku — południowa — a głównie zachodnia i wschodnia, posiadały dobrze zachowane domy drewniane ze szczytowymi podcieniami. Szpeciły rynek tylko dwa nowe murowane budynki z bezstylowym podcieniem, postawione między innymi drewnianymi. Północna pierzeja rynku już przed rokiem 1914 podcieni nie posiadała. Podczas 2-ej wojny światowej niektóre drewniane zabytkowe budynki zostały rozebrane, lecz większość pozostała.

Nie tylko rynek w Pruchniku jest zabudowany domami podcieniowymi, ale również i ulica Kańczudzka, w innych zaś ulicach znajdują się ciekawe domy drewniane z podcieniem wysuniętym (gankiem) na słupach, wzdłuż środkowej części ściany czołowej budynku.

Wszystkie te budynki stawiane są konstrukcją wieńcową (użycie łątek i sumików spotykane jest jedynie przy bardzo długich budynkach), z dachem krytym gontem, który obecnie bywa zastępowany białą, naczółkowym, przyczółkowym lub prostym czterospadowym; dachy szczytowe występują wyłącznie w nowszych budynkach. Pięterek zupełnie brak.

Ryc. 256. Podcienia przy zachodniej pierzei Rynku (fot. z 1952 r.).

Czas powstania tych budynków drewnianych, to druga połowa XIX wieku; niektóre domy są datowane, np. dom Zająców w Rynku nosi na sosrębie datę 1869. Kilka starszych obiektów pochodzi z pierwszej połowy XIX wieku. O jeszcze starszych nic nie wiadomo. Obecna zabytkowa zabudowa miasteczka jest już trzecią z rzędu, licząc od pierwszej połowy XVIII wieku, kiedy to miasteczko kilkakrotnie uległo pożarom.

Istniejące budynki drewniane zaliczyć można do kilku typów:

- 1) domy wielotraktowe z podcieniem trzy-, cztero- lub pięciosłupowym od szczytu, z sienią główną wzdłuż budynku na osi lub z boku. Sień nieprzejazdowa. Następne trakty często dobudowane później.
- 2) Domy wielo lub jednoraktowe z sienią wzdłuż boku budynku i podcieniem wzdłuż szczytu opartym na dwóch słupach.
- 3) Domy jednoraktowe z podcieniem od szczytu (o rzucie kwadratowym z sienią wzdłuż na osi lub z boku).

Budynki z podcieniem wysuniętym na słupach (gankiem) wzdłuż części środkowej szczytu lub czoła przedstawiają następujące typy:

- 1) podcienie wysunięte na czterech słupach (gank) przed ścianą czołową budynku, sień symetryczna (lub z drobną asymetrią) w poprzek na osi, budynek jednoraktowy.
- 2) podcienie wysunięte na czterech słupach (gank) przed ścianą szczytową, sień symetryczna (lub z drobną asymetrią) wzdłuż, od połowy długości budynku spotyka się z sienią poprzeczną.
- 3) podcienie wysunięte na dwu słupach (gank) przed ścianą czołową, przestrzeń między słupami oszklona, sień symetryczna lub nie, często sieni brak. Typ ten reprezentują nowsze budynki.

Ryc. 257. Dom podcieniowy przy ul. Kańczudzkiej (fot. z 1952 r.).

Odmienny typ przedstawiają dwa budynki o podcieniu wpuszczonym („gank wpuszczany“) szerokości sieni, w ścianie czołowej budynku. Głębokość wpuszczonego podcienia wynosi około 1,5 m. Sień poprzeczna, asymetryczna lub z drobną asymetrią. Wymienione domy są to domy Niżników w ulicy Kańczudzkiej i dom Dziurkiewiczów. — Podkreślić tu należy, że wpuszczany ganek występuje również w budownictwie wiejskim w okolicach Pruchnika (wieś Jodłówka), jest też w starych dworach drewnianych lub murowanych (dwór w Hawłowicach Górnych).

Drewniany dom kościelny przedstawia nieco odmienny typ budownictwa podcieniowego, gdyż „wpuszczone“ podcienie zajmują połowę długości ściany czołowej budynku z tym, że wejście do podcienia znajduje się ze strony szczytowej budynku. Sień symetryczna w poprzek. Dach gontowy czterospadowy bez dymników.

Budynki istniejące obecnie w Pruchniku nie posiadają sieni przejazdowej. Ustawienie podcieniowych domów w Pruchniku — kalenicą czy szczytem do ulicy lub rynku — uwarunkowane jest szerokością parcel budowlanych. Wąskie parcele przyrynkowe zmuszały do ustawienia szczytowego, natomiast szersze fronty działek przy ulicach pozwalały na sytuowanie kalenicowe (czołowe).

Podcienia drewnianych domów pruchnickich posiadają interesujące, — niekiedy piękne — motywy zdobnicze. Ukośnie żłobkowane słupy domów podcieniowych w rynku i w ulicy Kańczudzkiej, kraty nadślupia „ganków wpuszcza-

nych“ kwadratowe w układzie ukośnym lub też rombowe, przedstawiają reminiscencje ornamentyki architektury miejskiej XVIII wieku. Taka np. drewniana krata rokokowa, przysłaniająca empory w kościele Franciszkanów w Przemysłu, znalazła tu swoje odzwierciedlenie, być może za pośrednictwem powtórzenia w formach zdobniczych budownictwa sakralnego.

Główce słupów, kostki, przewiązania, owalne lub faliste podcięcia mieczy wykazują pokrewieństwo z elementami ósmnasto- i dziewiętnastowiecznej architektury monumentalnej, pomimo ciekawych i oryginalnych przeobrażeń, spowodowanych koniecznością przystosowania form zdobniczych do materiału i techniki oraz swoistym ujęciem przetwórczym ludowego cieśli małomiasteczkowego. Indywidualny smak artystyczny cieśli przejawia się też w ozdobnych wykrojach desek balustrad i szalowanych fasad szczytów.

Pruchnik był miasteczkiem zbyt ubogim, by bogactwo form barokowych mogło tu znaleźć odzwierciedlenie w falistych wykrojach szczytów lub w pięknie toczonych wieszarach; tym niemniej arkadowe podcienia pruchnickie przejawiają tendencję naśladowania form dawnego murowanego podcieniowego rynku w Jarosławiu.

Charakterystycznym jest, że w budynkach nowszych, pochodzących z drugiej połowy XIX w., unikano stosowania mieczy czy zastrzałów, przy zachowaniu innych tradycyjnych form i elementów zdobniczych. Niekiedy (np. w domu położonym w południowo-zachodniej części rynku,) zamiast miecza wprowadzono poziomo biegnący ornament roślinny w manierze końca XIX wieku.

Istniejące obecnie domy podcieniowe ulegają przeobrażeniom przez częste obniżanie dachu podczas zmiany pokrycia z gontu na dachówkę, przez co budynek traci na wysmukłości i zatracą charakterystyczną, stylowo jednolitą sylwetkę (np. dom Markiewiczów przy ul. Kańczudzkiej).

Ryc. 258. Ulica z domami podcieniowymi (fot. z 1952 r.).

W okresie okupacji 1939—1944 zostało rozebranych kilka domów podcieniowych w Rynku i w ulicy Kańczudzkiej, w tym dwa domy z podcieniami na czterech słupach od szczytu, z dachem gontowym naczółkowym, o sieni przejezdnej z boku wzdłuż budynku. Z domów tych jeden stał w północno-wschodniej stronie Rynku wzdłuż ulicy Jarosławskiej, a drugi w północno-zachodniej stronie Rynku wzdłuż ulicy w kierunku Górnego Przedmieścia. Oba te budynki służyły dawniej jako karczmy zajezdne.

Reasumując powyższe uwagi, stwierdzić należy, że otoczenie staranną opieką podcieni pruchnickich, jako jednego z nielicznych reliktyw polskiej architektury drewnianej, przedstawia się jako sprawa konieczna i pilna. Konieczne jest w najbliższym czasie przeprowadzić konserwację niektórych obiektów chylących się ku ruinie, i ochronić je przed zatarciem stylowego charakteru architektury i ornamentyki.

Ryc. 259. Słup z podcieni Rynku.